

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

■ Onderzoek Gesignaleerd

Interafhankelijkheid in gezinnen. Hoe onderzoeken we dat eigenlijk?

In het systeemtherapeutisch denken over en werken met gezinnen staat het concept ‘interafhankelijkheid’ centraal. Als wezenlijke dimensie van een gezin betekent interafhankelijkheid dat gezinsleden elkaars gedrag, denken en voelen beïnvloeden (Kelley & Thibaut, 1978). Elke systeemtherapeut zal moeiteloos erkennen dat de manier waarop een gezinslid zich gedraagt, denkt en voelt binnen de gezinsrelaties niet enkel afhankelijk is van zijn of haar eigen persoonlijkheid maar tevens beïnvloed wordt door de andere gezinsleden (en vice versa). In deze bijdrage stellen we het Social Relations Model (SRM) voor, een model dat wetenschappers toelaat interafhankelijkheid binnen gezinnen ook effectief te meten en te bestuderen (Cook, 2001; Kenny & La Voie, 1984). Het SRM is zeker niet het enige model om interafhankelijkheid te onderzoeken, maar het is wel het enige dat een duidelijke visie presenteert omtrent het begrijpen en statistisch analyseren van interafhankelijkheid. Bovendien kan het SRM ook toegepast worden op één enkel gezin, wat betekent dat het kan gebruikt worden in gezinsdiagnostiek.

In wat volgt stellen we kort het SRM voor, en bespreken we de voornaamste conclusies uit SRM-onderzoek en hun belang voor systeemtherapeuten. Verder staan we stil bij het gebruik en nut van het SRM in gezinsdiagnostiek en we ronden af met enkele kritische reflecties omtrent het model en zijn beperkingen.

Het Social Relations Model (SRM)

Waar ligt de oorsprong van dit model? Het SRM is als conceptueel en statistisch model ontwikkeld vanuit de vaststelling dat gezinsrelaties heel erg complex zijn om te onderzoeken (we gaan hier niet dieper in op de statistische details van het model; zie daarvoor Kashy & Kenny, 1990). De complexiteit zit hem in het feit dat de gegevens die men krijgt (bijvoorbeeld via vragenlijsten) van het ene gezinslid niet zomaar losgekoppeld kunnen worden van de gegevens die men krijgt van de andere gezinsleden. Het SRM is dan ook ontwikkeld om deze interafhankelijkheid in gezinsrelaties ook te kunnen onderzoeken.

Conceptueel gezien zit het model als volgt in elkaar: het SRM vertrekt vanuit de veronderstelling dat hoe een bepaald gezinslid A zich gedraagt, voelt en denkt ten aanzien van een ander gezinslid B, afhankelijk is van vier componenten (ook wel effecten genoemd):

- (1) het *actoreffect* van A,
- (2) het *partnereffect* van B,
- (3) het *relatie-effect* van A naar B, en
- (4) het *gezinseffect*.

Een voorbeeld: de mate waarin een moeder het gevoel heeft dat ze haar zoon kan troosten wanneer hij verdrietig is, wordt bepaald door:

- (1) het *actoreffect van de moeder* – de mate waarin moeder het gevoel heeft dat zij al haar gezinsleden kan troosten wanneer deze verdrietig zijn. Het actoreffect gaat dus over een crossrelationeel gevoel dat moeder heeft, iets dat ze voelt in al haar gezinsrelaties, onafhankelijk van een specifieke gezinsrelatie.
- (2) Het *partnereffect van de zoon* – de mate waarin de zoon bij alle gezinsleden een gevoel uitlokt dat zij hem kunnen troosten wanneer hij verdrietig is. Het partnereffect gaat dus ook over een crossrelationeel gevoel, maar nu een gevoel dat de zoon uitlokt bij de andere gezinsleden.
- (3) Het *relatie-effect van de moeder naar de zoon* – de mate waarin de moeder speciaal jegens haar zoon het gevoel heeft hem te kunnen troosten wanneer hij verdrietig is, los van haar actoreffect of het partnereffect van de zoon. Belangrijk is dat het relatie-effect van de moeder jegens de zoon niet hetzelfde is als het relatie-effect van de zoon jegens de moeder (d.i. zijn gevoel dat hij haar kan troosten).
- (4) Het *gezinseffect* – de mate waarin er in het gezin, bij alle gezinsleden, een soortgelijk gevoel leeft dat men alle andere gezinsleden kan troosten wanneer ze verdrietig zijn.

Dit wat betreft de conceptualisatie van interafhankelijkheid binnen gezinnen volgens SRM, maar hoe gebruikt men deze conceptualisatie nu om interafhankelijkheid effectief te gaan *meten* (d.i., statistisch)? Het werkt als volgt: men verzamelt (bijvoorbeeld via vragenlijsten die men afneemt van elk van de gezinsleden omtrent het gevoel van gehechtheid tussen gezinsleden) gegevens bij een grote groep gezinnen en men gaat kijken hoe groot actor-, partner-, relatie- en gezinseffecten zijn binnen gezinnen voor wat betreft het specifieke onderwerp dat men onderzoekt (hier dus een gevoel van gehechtheid tussen de gezinsleden).

Toegepast op het hierboven beschreven voorbeeld – het gevoel dat gezinsleden hebben dat ze elkaar kunnen troosten wanneer ze verdrietig zijn – betekent dit dat wetenschappelijk SRM-onderzoek zou nagaan in welke mate het gevoel dat je iemand kan troosten in je gezin afhankelijk is van de actor- en partnereffecten van elk gezinslid apart (de moeders, vaders, en kinderen), de relatie-effecten tussen de gezinsleden, en het gezinseffect. Mocht dit SRM-onderzoek bijvoorbeeld kunnen aantonen dat het *actoreffect* van de moeders wel significant is (lees: groter dan men bij toeval zou mogen verwachten mocht het effect niet bestaan) maar dat van de vaders en de kinderen niet, dan zou dit betekenen dat moeders wel een zelfde gevoel van te kunnen troosten hebben in al hun gezinsrelaties maar vaders en kinderen niet. Mocht SRM-onderzoek aantonen dat het *partnereffect* van de kinderen wel significant is maar dat van de moeders en de vaders niet, dan zou dit betekenen dat de kinderen wel een zelfde gevoel uitlokken dat ze kunnen getroost worden bij alle andere gezinsleden, terwijl de moeders en de vaders dat niet doen. En stel dat men een significant *relatie-effect* vindt van de vaders jegens de moeders, dan zou dit betekenen dat de vaders speciaal jegens de moeders dit gevoel van te kunnen troosten hebben, los van het actoreffect van de vaders en het partnereffect van de moeders. En ten slotte, wanneer men een significant *gezinseffect* zou vinden, dan zou dit betekenen dat er in elk gezin apart een vergelijkbaar gevoel leeft bij alle gezinsleden over hoe men elkaar kan troosten. In het ene gezin kan dat een zeer sterk gevoel zijn terwijl in het andere gezin dit gevoel zeer zwak kan zijn.

Maar hoe leidt men nu *interafhankelijkheid* af uit deze effecten? Interafhankelijkheid kan niet worden afgeleid uit significante actoreffecten, aangezien actoreffecten enkel iets weerspiegelen van de persoon zelf. Interafhankelijkheid kan daarentegen wel worden afgeleid uit het bestaan van *significante relatie-, partner- en gezinseffecten*. Laten we weer het voorbeeld van hierboven nemen om dit te illustreren. Stel dat SRM-onderzoek zou aantonen dat enkel de actoreffecten van de moeders, vaders en kinderen significant zijn, en geen enkel relatie-, partner- en gezinseffect significant is. Dit zou betekenen dat het persoonlijke gevoel dat elk gezinslid heeft om te kunnen troosten enkel afhankelijk is van de persoonlijkheid van het gezinslid zelf en op geen enkele manier iets te maken heeft met de andere personen in het gezin. Daarentegen, stel dat er wel significante relatie- en/of partnereffecten gevonden worden (of zelfs een significant gezinseffect), dan betekent dit dat het persoonlijke gevoel van een gezinslid om te kunnen troosten wel afhankelijk is van de andere gezinsleden.

Interafhankelijkheid kan ook afgeleid worden uit de *wederkerigheid* tussen de gezinsleden. We geven enkele voorbeelden. Stel dat we een positief verband vinden tussen het actor- en partnereffect van de moeders, dan zou dit betekenen dat hoe meer moeders het gevoel hebben dat zij anderen kunnen troosten wanneer ze verdrietig zijn, hoe meer moeders ook het gevoel bij de andere gezinsleden uitlokken dat zij door hen kunnen getroost worden wanneer zij verdrietig zijn. Of stel dat we een positief verband vinden tussen het relatie-effect van de moeders jegens de kinderen en het relatie-effect van de kinderen jegens de moeders, dan zou dit betekenen dat hoe meer moeders het gevoel hebben hun kinderen te kunnen troosten wanneer zij verdrietig zijn, hoe meer kinderen ook het gevoel hebben hun moeders te kunnen troosten wanneer deze verdrietig zijn.

Conclusies van SRM-gezinsstudies

Er zijn reeds heel wat SRM-gezinsstudies gedaan, rond een veelheid aan onderwerpen. Recent is daarvan een review verschenen (Eichelsheim, Deković, Buist, & Cook, 2009), die ook de basis vormt van onderstaande bespreking. Het SRM-onderzoek kan grosso modo in twee delen onderverdeeld worden: onderzoek naar *affectiviteit in gezinnen* (gehechtheid, zelfonthulling, steun, relatiesatisfactie, commitment, vertrouwen) en onderzoek naar *invloed in gezinnen* (controle, restrictief gedrag, macht). Elk van deze studies had dus tot doel om na te gaan welke de rol is van actor-, partner-, relatie- en gezinseffecten in affectiviteit en invloed binnen gezinnen. Zonder in de technische details van deze studies te treden geven wij in wat volgt een overzicht van de voornaamste conclusies.

Conclusie 1: Actoreffecten van gezinsleden zijn heel belangrijk, dus elk gezinslid is ook een autonoom persoon

Onderzoek toont aan dat de actoreffecten van gezinsleden erg belangrijk blijken te zijn, en dit zowel op vlak van affectiviteit als van invloed. Concreet betekent dit dat een gezinslid zijn of haar gezinsrelaties voor een groot deel op eenzelfde manier ervaart. Toegepast op ons voorbeeld: elk gezinslid apart ervaart een zekere overeenkomst in de mate waarin hij/zij een ander gezinslid kan troosten. Dit is voor systeemtherapeuten toch wel belangrijke informatie. Het betekent dat een gezin, naast een relationeel netwerk, ook bestaat uit autonome personen en persoonlijkheden: de persoon en persoonlijke ontwikkeling van een gezinslid is belangrijk voor hoe het gezinslid zich voelt en gedraagt in

het gezin. Anders gezegd: als systeemtherapeut krijgt men te maken met verschillende gezinsleden waarbij ieder gezinslid op zich zijn of haar gezinsrelaties op een relatief vergelijkbare manier ervaart. Dit neemt niet weg dat er tussen de gezinsleden onderling wel sterke verschillen kunnen bestaan in de manier waarop ze hun gezinsrelaties ervaren. Iets stouter gezegd: SRM-onderzoek toont aan wat wij als systeemtherapeuten al lang wisten.

Interessant is ook dat onderzoek wijst op verschillen tussen de gezinsleden wat betreft het relatieve belang van het actoreffect: kinderen ervaren de verschillende gezinsrelaties meer hetzelfde dan hun ouders. Ouders blijken meer verschil te ervaren tussen relaties. Ook vond men verschillen tussen de kinderen: hoe jonger het kind, hoe sterker het actoreffect blijkt, anders gezegd, oudere kinderen differentiëren meer tussen hun gezinsrelaties dan jongere kinderen. Ook dit lijkt voor systeemtherapeuten interessant, omdat deze bevinding suggereert dat een dimensie van interafhankelijkheid belangrijker wordt naargelang een gezinslid langer samenleeft met zijn of haar andere gezinsleden.

Een andere interessante bevinding is dat het actoreffect van vaders groter blijkt te zijn in het invloedsonderzoek dan in het affectiviteitsonderzoek, terwijl het bij de moeders net andersom is (groter actoreffect in het affectiviteitsonderzoek dan in het invloedsonderzoek). Dus vaders blijken een vergelijkbare invloed te ervaren in al hun gezinsrelaties, terwijl moeders een meer consistente affectiviteit ervaren in hun gezinsrelaties. Dit betekent niet dat vaders veel invloed en moeders veel affectiviteit ervaren in hun gezinsrelaties. Wel dat vaders en moeders een gelijke mate van invloed respectievelijk affectiviteit ervaren binnen al hun gezinsrelaties, maar de hoeveelheid invloed of affectiviteit kan of veel, weinig, of middelmatig zijn, afhankelijk van gezin tot gezin.

Conclusie 2: Partnereffecten van gezinsleden zijn relatief onbelangrijk, dus elk gezinslid lokt weinig gelijksoortige respons bij de andere gezinsleden uit

Onderzoek doet ons ook besluiten dat partnereffecten relatief onbelangrijk zijn (in vergelijking met actor- en relatie-effecten), en dit zowel voor het affectiviteits- als invloedsonderzoek. Dit betekent dat gezinsleden weinig gelijksoortige responsen (gevoelens, gedachten en/of gedrag) uitlokken bij de andere gezinsleden. Enkel in het domein van invloed, en meer specifiek met betrekking tot kinderen, worden er iets sterkere partnereffecten gevonden. Dit betekent dat kinderen een vergelijkbaar gevoel van invloed uitlokken bij hun beide ouders. Bijvoorbeeld: er bestaat een zekere overeenstemming tus-

sen ouders over de manier waarop je iets gedaan kan krijgen van je kind, en deze overeenstemming wordt door het kind zelf uitgelokt. Dit lijkt voor een systeemtherapeut toch ook interessant. Op een of andere manier leeft er bij de ouders een overeenstemming omtrent wat hun kind bij hen uitlokt. We kunnen ons dus afvragen of ouders dit weten van elkaar en of kinderen enig besef hebben van hun partnereffecten?

Conclusie 3: Relatie-effecten zijn belangrijk, dus gezinsleden stemmen zich specifiek op elkaar af

Relatie-effecten blijken, net als actoreffecten, wel belangrijk (in vergelijking met partner- en gezinseffecten). Alhoewel relatie-effecten in alle gezinsrelaties belangrijk zijn, zijn ze vooral belangrijk in de relatie tussen moeder en vader (partnerrelatie en/of ouderrelatie). Concreet betekent dit dat moeders een specifiek gevoel van affectiviteit en invloed hebben jegens vaders, en dat vaders een specifiek gevoel van invloed en affectiviteit hebben jegens moeders. Het feit dat relatie-effecten in gezinnen zo belangrijk zijn, valideert onze focus als systeemtherapeuten op relaties. Relatie-effecten wijzen immers op interafhankelijkheid.

Conclusie 4: Gezinseffecten zijn relatief onbelangrijk, dus een gezin is eerder een context van verschil

Gezinseffecten blijken, net als partnereffecten, vrij onbelangrijk (in vergelijking met actor- en relatie-effecten). Dit is voor systeemtherapeuten toch wel een belangrijke bevinding. Het feit dat men uit eenzelfde gezin komt betekent niet dat men op elkaar lijkt. Integendeel, ook onderzoek uit de gedragsgenetica (o.a. Plomin, Asbury, & Dunn, 2001) toont aan dat broers en zussen uit eenzelfde gezin meer verschillen van elkaar dan twee kinderen uit een verschillend gezin. Kortom, het gezin is geen context van gelijkheid maar wel van verschil, iets wat ook aangetoond werd door het belang van de actoreffecten.

Conclusie 5: Wederkerigheid op het relatieniveau, dus gezinsleden stemmen zich ook onderling op elkaar af

Wederkerigheid is vooral op het dyadische of relatieniveau gevonden. Wederkerigheid op dyadisch niveau betekent dat de relatie-effecten van dezelfde relatie met elkaar correleren. Bijvoorbeeld vond men dat hoe meer moeder

zich gehecht voelt aan vader, hoe meer vader zich gehecht voelt aan moeder. Bovendien werd deze dyadische wederkerigheid vooral binnen en niet tussen de generaties gevonden. Anders gezegd, men vond wederkerigheid tussen de partners/ouders en tussen de siblings, minder tussen de ouders en de siblings. Naast relatie-effecten wijst wederkerigheid ook op interafhankelijkheid. Uit deze SRM-onderzoeken blijkt dat er toch wel een aparte intimiteit is tussen de ouders/partners onderling en tussen de siblings onderling.

Gezinsdiagnostiek gebaseerd op het Social Relations Model

Laten we nu even stilstaan bij toepassing van het SRM in gezinsdiagnostiek. Dit betekent dat we het model gaan toepassen op één enkel gezin. De procedure komt hierop neer. Men verzamelt gegevens (bijvoorbeeld via het afnemen van een vragenlijst) van elk gezinslid. Gebruikmakend van statistische formules (Cook & Kenny, 2004) berekent men de actor-, partner-, relatie-, en gezinseffecten van het betrokken gezin (wederkerigheid binnen één enkel gezin kan niet berekend worden omdat men geen correlaties kan berekenen tussen twee individuen). Vervolgens vergelijkt men de SRM-scores van de gezinsleden met de SRM-effecten van een bestaande steekproef (dit zijn de SRM-effecten uit de hierboven besproken gezinsstudies). Op basis van deze vergelijking kan men afleiden of de SRM-scores van de betrokken gezinsleden afwijken van de steekproefwaarden.

In een eigen onderzoek naar een gevoel van invloed binnen gezinnen (De Mol, Buysse, & Cook, 2010) pasten we het SRM-model toe op een gezin waarvan de dochter in een kinderpsychiatrisch centrum verbleef. We vonden dat niet de actoreffecten van de gezinsleden afweken van de steekproefnorm, maar wel bijna alle relatie-effecten (dus niet enkel de relatie-effecten met het betrokken kind) en het gezinseffect. Dit betekent dat het gevoel van invloed dat elk gezinslid had in zijn of haar gezinsrelaties zeer afhankelijk bleek van de specifieke gezinsrelatie op zich (en dus ook sterk verschilde van relatie tot relatie), en dat de gezinsleden een laag gevoel van invloed met elkaar deelden (het gezinseffect week sterk negatief van de steekproefnorm af). Dergelijke informatie kan interessant zijn voor de systeemtherapeut. Zo kan men bijvoorbeeld focussen op bepaalde relaties, of dit geeft informatie aan de therapeut om zeer omzichtig en minutieus stil te staan bij die dingen die nog wel goed lopen in het gezin, aangezien dit door de gezinsleden 'vanuit henzelf' niet of slechts nog beperkt kan gevoeld worden.

Enkele kritische reflecties

Het SRM is een statistisch model en elke statistiek kent zijn beperkingen: de rekening moet kloppen en dat is op zich beperkend. Daarnaast is het een vrij complex model en vraagt de toepassing in de gezinsdiagnostiek toch wel wat rekenwerk. Een belangrijke kritiek is dat SRM suggereert dat het gezin een geïsoleerde entiteit is. Deze kritiek is zonder meer terecht, daar de bredere contexten (bijvoorbeeld het sociaal-culturele discours) niet in rekening worden gebracht. Bovendien kan het SRM ons natuurlijk niet vertellen wat een effect *betekent*. Het SRM kan bijvoorbeeld wel aantonen dat relatie-effecten belangrijk zijn, maar waarom relatie-effecten belangrijk zijn kan het SRM niet zeggen. Hiervoor is er ander, ook kwalitatief onderzoek nodig.

Niettegenstaande deze beperkingen biedt het SRM ons een theorie over het functioneren van en binnen gezinnen en laat het toe deze complexiteiten in kaart te brengen. En als systeemtherapeuten hebben we toch nog altijd theorieën en modellen nodig over hoe gezinnen in elkaar zitten. Bovendien biedt het SRM ons een instrument om onze hypothesen over interafhankelijkheid binnen gezinnen empirisch te toetsen.

Jan De Mol en Lesley Verhofstadt

Literatuur

- Cook, W.L. (2001). Interpersonal influence in family systems. A social relations model analysis. *Child Development*, 72, 1179-1197.
- Cook, W.L., & Kenny, D.A. (2004). Application of the social relations model to family assessment. *Journal of Family Psychology*, 18, 361-371.
- De Mol, J., Buysse, A., & Cook, W.L. (2010). A family assessment based on the Social Relations Model. *Journal of Family Therapy*, 32, 259-279.
- Eichelsheim, V.I., Dekovic, M., Buist, K.L., & Cook, W.L. (2009). The Social Relations Model in family studies. A systematic review. *Journal of Marriage and the Family*, 71, 1052-1069.
- Kashy, D.A., & Kenny, D.A. (1990). Analysis of family research designs. A model of interdependence. *Communication Research*, 17, 462-482.
- Kelley, H.H., & Thibaut, J.W. (1978). *Interpersonal relations. A theory of interdependence*. New York: Wiley.
- Kenny, D.A., & La Voie, L. (1984). The Social Relations Model. In L. Berkowitz (ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 18, pp. 141-182). New York: Academic Press.
- Plomin, R., Asbury, K., & Dunn, J. (2001). Why are children in the same family so different? Nonshared environment a decade later. *Canadian Journal of Psychiatry*, 46, 225-233.